

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

УДК 378.091.33 – 027.22

ІННОВАЦІЙНА СИСТЕМА РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

О.В.Акімова

Анотація. У статті представлено обґрунтування авторської інноваційної системи розвитку творчого мислення майбутнього вчителя в умовах університетської освіти.

Ключові слова: інноваційна система; творче мислення майбутнього вчителя.

Аннотация. В статье представлено обоснование авторской инновационной системы развития творческого мышления будущего учителя в условиях университетского образования.

Ключевые слова: инновационная система; творческое мышление будущего учителя.

Summary. This article presents a substantiation of the author's innovative system of developing creative thinking of the future teachers in university education.

Key words: innovative system, creative thinking of the future teacher.

Постановка проблеми. Кардинальні перетворення, які відбуваються в освіті у зв'язку з інтеграцією України в Європейський освітній простір, істотно впливають на стратегію й тактику розвитку вищої школи. Передусім це стосується підготовки майбутнього вчителя. Від педагога в сучасних умовах вимагається здатність до творчого мислення та інноваційної діяльності, до самостійності й нестандартності рішень, інтелектуальної компетентності. Значення формування творчого мислення в цьому процесі зумовлюється тим, що воно визначає продуктивно-створювальну спрямованість особистості майбутнього вчителя, є базовою детермінантою професійної творчості, сприяє розвитку творчого потенціалу фахівця і його самоактуалізації у професійній сфері. Сучасні вимоги до вчителя зумовлюють перегляд традиційних уявлень про зміст його підготовки, використання інноваційних технологій його професійного становлення.

Результати емпіричного аналізу, який був проведений нами, дають змогу стверджувати, що педагогічна діяльність вимагає від учителя компетентного та нестандартного розв'язання ситуацій, пов'язаних із навчанням та вихованням дітей, які неможливо вирішити за допомогою лише норми або алгоритму дії, вони є сферою прояву творчих можливостей і творчого педагогічного мислення. Але більшість учителів вважає, що такі рішення приймаються на основі заданих дидактико-методичних схем та чинних стереотипів шкільної практики, і як наслідок, не містять відповідної аналітичної діяльності вчителя та творчо-індивідуального підходу до прийняття педагогічного рішення. Тому можна стверджувати, що формування творчого мислення майбутнього вчителя пов'язане з пошуком нових підходів до професійно-педагогічної підготовки студентів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукових джерел свідчить про те, що у сучасній педагогічній науці існують об'єктивні передумови для дослідження проблеми розвитку творчого мислення студентів вищого педагогічного закладу освіти. Для нашого дослідження першочергового значення набувають дослідження особливостей творчої педагогічної діяльності, які розкриваються в працях Ф.Гоноболіна, В.Загвизинського, І.Зязюна, В.Кан-Калика, Н.Кузьміної, Н.Нікандрова, Ю.Кулюткіна, М.Поташника, І.Синиці, Р.Скульського, В.Сластьоніна, Г.Сухобської, Р.Шакурова, О.Щербакова та ін. Проблема розвитку творчої особистості вчителя присвячені праці Н.Кічук, Б.Красовського, Л.Лузіної, С.Сисоевої, П.Шевченка та ін., в яких визначається залежність ефективної педагогічної діяльності від розвитку творчої особистості вчителя.

Проведений аналіз практики підготовки майбутніх учителів у вищих навчальних закладах свідчить про те, що студенти часто не здатні самостійно ставити та вирішувати педагогічні проблеми, бачити реальні педагогічні завдання та нестандартні способи їх розв'язання, моделювати розвивально-творчі ситуації, відходити від шаблону і традицій в організації навчально-виховної роботи, визначати індивідуальні траєкторії розвитку окремих учнів, актуалізувати механізми професійного самовдосконалення на основі педагогічної рефлексії, тобто саме тих аспектів педагогічної діяльності,

які вимагають розвинутого творчого педагогічного мислення.

Отже, особливості розвитку сучасної вищої педагогічної освіти зумовлюють необхідність створення системи підготовки майбутнього вчителя, яка б поєднувала традиційні та інноваційні підходи до формування його педагогічної компетентності, і передусім, творчого мислення як ключової компетентності майбутнього вчителя.

Мета статті полягає в обґрунтуванні та презентації авторської інноваційної системи розвитку творчого мислення майбутнього вчителя в умовах університетської освіти.

Виклад основного матеріалу. Основними чинниками, що зумовили розробку авторської системи формування творчого мислення майбутнього вчителя в процесі університетської підготовки (див. рис.1), є наступні:

1. *Стратегічно-цільовий*, який пов'язаний з оновленням стратегічних орієнтирів розвитку освіти. Інтеграція вітчизняної освіти у світовий освітній простір вимагає її удосконалення і передбачає формування професійної і особистісної готовності майбутнього вчителя до роботи в сучасному, посткризовому, динамічному та інтегрованому суспільстві. Вища педагогічна освіта має забезпечити формування у майбутніх педагогів, насамперед, глобальне, поліфункціональне і, що найголовніше, творче мислення, готовність до особистісного і професійного саморозвитку.

На основі теоретичного і експериментального пошуку, було виявлено, що з педагогічної точки зору суттєвим є те, що бажана нова якість професійно-педагогічної освіти може бути досягнута за рахунок:

- зміни навчальних цілей професійно-педагогічної підготовки в напрямі до формування здатності розв'язувати пізнавальні, особистісні і професійні проблеми, тобто до професійного самовизначення;
- зміни освітніх технологій від репродуктивно-адаптованих, орієнтованих на пристосування до актуального стану суспільства, в напрямку розвивальних освітніх технологій, що забезпечують випереджальний характер освіти;
- зміни змісту професійно-педагогічної освіти за ознаками обсягу і структури його відбору та побудови (фундаментальність і практична значущість, базовість і варіативність); міждисциплінарної інтеграції.

2. *Навчально-визначальний*. Розвиток творчого мислення як визначальна мета професійного розвитку майбутнього вчителя передбачає зміну освітніх парадигм: від традиційного навчання до розвивальної освіти.

Зміна освітніх парадигм розуміється нами як тенденція підпорядкування завдань навчання цілям інтелектуального розвитку студентів, розвитку у них творчого мислення. Перспектива розвитку творчого мислення вимагає використання нової системи методів навчання і збільшення частки творчого засвоєння знань та вироблення компетентностей. В якості основної мети нашої концепції виступає завдання формування таких властивостей особистості студента, як уміння вирішувати творчі педагогічні задачі, самостійно критично мислити, виробляти та захищати свою професійну точку зору, своє педагогічне кредо, безперервно поповнювати свої педагогічні знання і застосовувати їх для творчого використання.

Реалізація поставленої мети була заснована на таких положеннях:

1) процес навчання розглядається нами як самостійна інтелектуальна діяльність студента по засвоєнню педагогічної теорії шляхом розв'язання навчальних проблем, що забезпечує формування творчого мислення;

2) риси критичного й творчого педагогічного мислення найефективніше формуються в процесі проблемного навчання;

3) необхідною базою розвитку творчого педагогічного мислення є систематичне використання найбільш ефективного поєднання різноманітних типів і видів самостійних творчих завдань;

4) індивідуалізація забезпечується головним чином наявністю навчальних проблем різного рівня складності, які кожен студент може обрати за вільним вибором. Індивідуальне вирішення проблеми виявляється в її розумінні та висуванні різноманітних гіпотез по знаходженню різних шляхів рішення;

5) висока позитивно-емоційна активність студента, необхідна для виникнення творчого мислення, обумовлюється самою проблемною педагогічною ситуацією;

6) процес навчання передбачає певну обов'язкову репродуктивну діяльність студента, яка створює базу знань для розв'язання навчальних педагогічних проблем; єдність репродуктивної та продуктивної діяльності вирішує проблему розвитку пізнавальних потреб, творчого мислення, інтелектуальної активності майбутнього вчителя.

3. *Особистісний*, пов'язаний передусім із зміною уявлень про розвиток творчих здібностей. У психології під здібностями розуміють такі індивідуально-психологічні особливості, які зумовлюють

успішність і швидкість засвоєння людиною тих чи інших видів діяльності, що не зводяться до знань, умінь і навичок, характерних для цієї діяльності (Б.Теплов). Ураховуючи важливість інтелектуальних здібностей для стратегії розвитку творчого мислення, ми вважаємо важливим визначити три основні підходи до розуміння можливостей розвитку здібностей:

1) здібності розглядаються як індивідуально-психологічні властивості індивіда, притаманні даному індивіду протягом всього життя, тому доцільною вважається диференціація студентів за здібностями та рівнем їхнього розвитку, або створення для них особливого освітнього середовища, відповідного цим здібностям;

2) здібності, які є у студента, можна розвивати за допомогою навчання. В цьому випадку досягається ефект нагромадження, прирощення способів розумової діяльності студента, в результаті чого у нього відбувається формування і розвиток здібностей відповідного виду. Тут можливі різні варіанти. Наприклад, розвиток розумових дій студента за принципом “від конкретного до загального” (М.Менчинська);

3) здібності розвиваються в ході виконання діяльності, що є провідною для даного віку. Зважаючи на те, що для студента такою діяльністю є навчання, то для розвитку його розумових здібностей необхідно формувати у нього більш загальну здібність – здатність бути суб’єктом навчальної діяльності. Тоді розвиток здібності будується за принципом від “загального до конкретного” (В. Давидов);

4) здібності особистості можуть перебувати у прихованій, невиявленій формі, тоді завдання педагога полягає у створенні освітнього середовища, яке б сприяло виявленню природних задатків студента та їх розвитку в загальні або професійні здібності (В.Панов) [1].

Виходячи з цього, нами була визначена така стратегія розвитку здатності до творчого мислення: розробка діагностики для виявлення творчих задатків і розвитку на цій основі виявлених і потенціальних здібностей студентів, тобто урахування педагогічних умов, які б сприяли розкриттю та оптимальному виявленню творчого мислення.

4. *Структурно-проектувальний* відображає суб’єкт-суб’єктну структуру навчального процесу, спрямованого на розвиток творчого мислення та можливість проектування цього процесу. Суб’єктність розглядається в сучасній науці як вищий рівень професійного розвитку особистості педагога. Метою педагогічної підготовки студентів, з цього погляду, є розвиток їхньої суб’єктності в професійній діяльності (С.Кашлев).

У нашому дослідженні суб’єкт – це активний учасник навчального процесу, а навчальний процес розуміється як взаємодія педагога в якості суб’єкта і студента також як суб’єкта цієї взаємодії. Студент як суб’єкт навчальної діяльності є носієм здібностей у вигляді ключових компетентностей професійної діяльності. Суб’єкт здатний до цілепокладання, тобто встановлення навчальних завдань, проектування і вирішення навчальних задач, навчальної діяльності загалом. Здатність студента бути суб’єктом мислення найкраще формується в процесі розвивального навчання. Це пов’язано з тим, що в межах розвивального навчання об’єктом засвоєння є зміст навчальної дисципліни та способи розумової діяльності. В процесі засвоєння навчальний матеріал залишається незмінним, змінюються засоби і прийоми його осмислення студентами.

Розвиток суб’єктності студента в процесі розвивального навчання можна обґрунтувати наступними положеннями:

1) засвоєння професійних знань-умінь-навичок студентами з мети освіти перетворюється в засіб розвитку творчого мислення, яке відбувається в процесі співробітництва викладача і студента;

2) студент стає суб’єктом власного розвитку, розглядається як самодостатня особистість, професійна роль викладача полягає у створенні умов для організації процесу саморозвитку студента і самого себе;

3) стандартна репродукція студентами визначеного мінімуму предметних знань-умінь-навичок змінюється на проектування та організацію власного освітнього середовища, спрямованого на розкриття творчих можливостей, саморозвитку їх у пізнавальній сфері.

Таким чином, проектування навчальної діяльності передбачає процес становлення студента як суб’єкта власного розвитку, яке відбувається в навчальній діяльності. Суб’єктність є характеристикою творчого характеру діяльності студента, тому вона виявляється, передусім, в його здатності до рефлексії, яка визначає здатність студента до цілепокладання, аналізу власної діяльності, допомагає сформулювати отримані результати, перевизначити цілі подальшої роботи. Тобто, рефлексія – це єдність розумової та емоційної складових процесу усвідомлення суб’єктом організації своєї діяльності, без якої розвиток творчого мислення неможливий. Розроблена система передбачала визначення структури творчого мислення майбутнього вчителя. В структурі творчого мислення студента було визначено дві складові: процесуальну та особистісну, які в свою чергу склалися з двох компонентів кожна. Так, процесуальна

складова включала компетентнісний компонент (знання, інтелектуальні здібності, контекстні уміння) та інтелектуально-потенційний (інтелектуальні здібності, спрямованість мислення); особистісна складова, зі свого боку, включала мотиваційно-рефлексивний компонент (мотивація, емоції, рефлексія) та креативний компонент (творчі здібності – гнучкість, швидкість, оригінальність мислення).

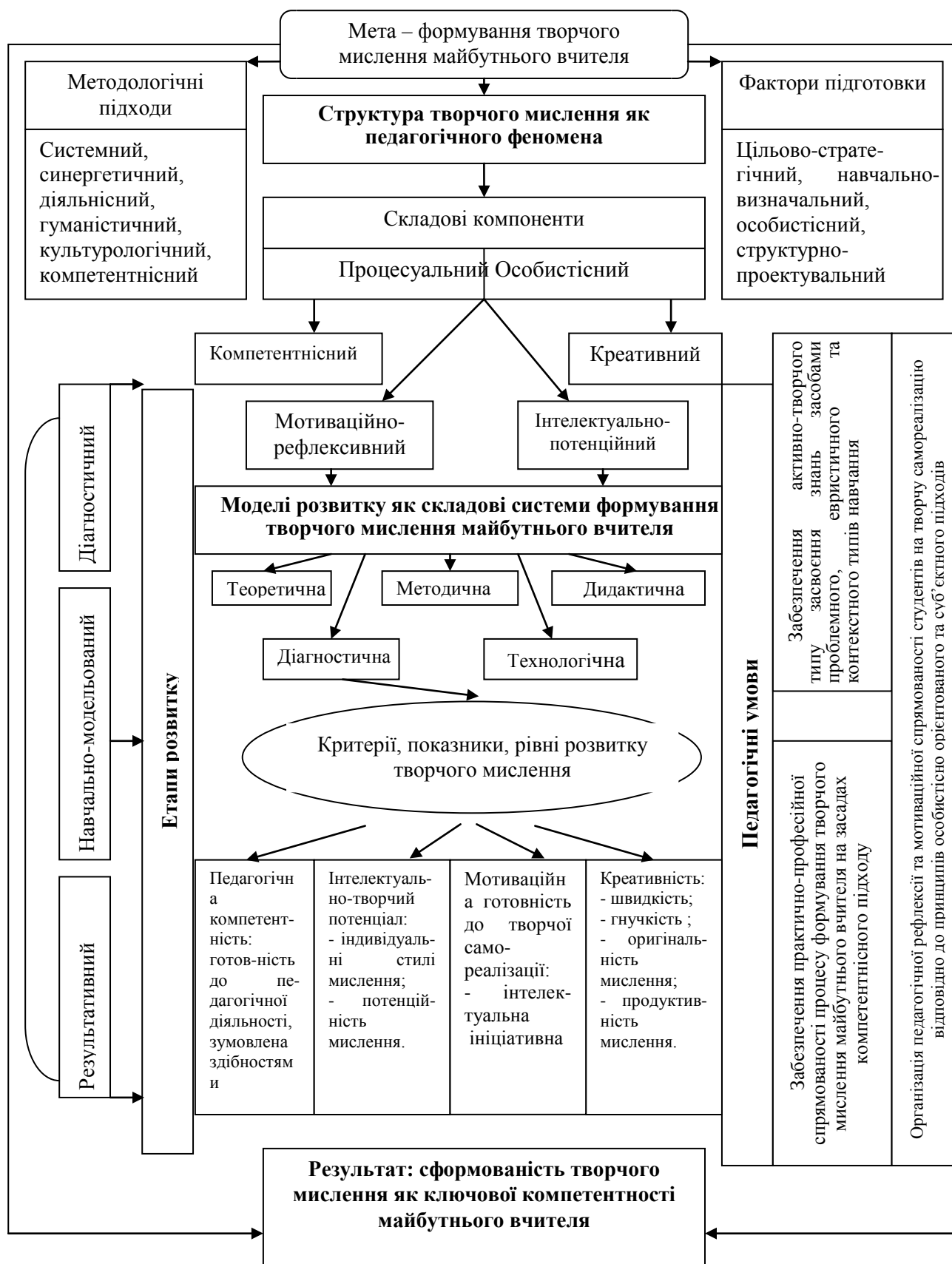

Рис. 1. Педагогічна система формування творчого мислення майбутнього вчителя

Результати аналізу психолого-педагогічної літератури, даних експериментальної роботи, використання власного досвіду забезпечили можливість розробити систему розвитку творчого мислення майбутнього вчителя, в якій відображено структурно-функціональну взаємодію основних шляхів розвитку творчого мислення, психолого-педагогічні умови, фактори, етапи розвитку, критерії і показники визначення рівнів розвитку творчого мислення. Важливим компонентом системи розвитку творчого мислення майбутніх учителів є мета і завдання цього процесу. Основною метою є розвиток творчого мислення майбутнього вчителя як його ключова компетентність. При цьому, творче мислення як ключова компетентність майбутнього вчителя була визначена нами як синтетичне утворення, що поєднує певну систему знань, умінь та відношень, якими оволодіває студент протягом засвоєння змісту освіти не одного предмета, а декількох або всіх одночасно; це процедурні знання, на основі яких можливі персональні відкриття. Ця компетентність містить такі аспекти: готовність до цілепокладання; готовність до оцінювання; готовність до дії; готовність до рефлексії.

Для досягнення поставленої мети була розроблена теоретико-методична система розвитку творчого мислення майбутнього вчителя. Її структура містить: теоретичну модель; діагностичну модель моніторингу рівня розвитку творчого мислення студентів; дидактичну модель формування креативно спрямованого змісту навчання; методичну модель, яка включає шляхи моделювання творчого мислення в навчальному процесі; технологічну модель.

Теоретична модель складається з трьох частин:

1) психолого-педагогічного обґрунтування процесу розвитку творчого мислення майбутнього вчителя, яке включає визначення психологічних механізмів розвитку творчого мислення, розробку моделі процесу розв'язання педагогічної задачі, обґрунтування творчого мислення майбутнього вчителя як процесу розв'язання педагогічних задач;

2) дидактичного обґрунтування процесу розвитку творчого мислення майбутнього вчителя на основі аналізу основних дидактичних теорій: теорії розвивального навчання Л.Занкова, теорії розвивального навчання Д.Ельконіна, В.Давидова, теорії поетапного формування розумових дій П.Гальперіна, Н.Талізінної, теорії проблемного навчання А.Матюшкіна, М.Махмутова, теорії евристичного навчання А.Хуторського, теорії знаково-контекстного навчання А.Вербицького, концепції учіння як спільної продуктивної діяльності В.Ляудис;

3) технологічного забезпечення процесу розвитку творчого мислення майбутнього вчителя на основі основних технологічних підходів: технології проблемного навчання М. Махмутова, особистісно орієнтованої технології навчання І.Якиманської, кредитно-модульної технології навчання у вищій школі.

Основними принципами дидактичної моделі креативно спрямованого змісту навчання вважаємо такі.

1. Модернізація національної вищої освіти, прагнення вписатися в європейський освітній простір, що вимагає врахування інтеграційних процесів, які відбуваються в європейській і світовій освіті (В.Кремень). У зв'язку з цим постає проблема забезпечення сучасного ставлення до стандартів освіти. Традиційний підхід до змістовного компонента стандартів освіти орієнтований на певну уніфікацію, певну усередненість інтелекту. Інноваційний підхід вимагає врахування як середнього рівня інтелекту, так і одночасного поглиблення та розширення програми навчання для "просунутих" і створення індивідуальних програм підвищеного рівня для особливо обдарованих. "Стандарти повинні збагачуватися шляхом диференціації учасників навчального процесу за рівнем підготовки" [1].

Одним із сучасних шляхів розв'язання цієї проблеми є спрямування навчального процесу у вищій школі на набуття майбутнім вчителем необхідних компетенцій, потрібних для ефективної професійно-педагогічної підготовки. Під педагогічною компетентністю майбутнього вчителя ми розуміємо спеціально структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок і відношень, що їх набувають у процесі вивчення дисциплін педагогічного циклу. В той же час, компетентність є результативно-діяльнісною характеристикою навчального процесу, нижній рівень компетентності ми вважали рівнем діяльності, необхідним і достатнім для мінімальної успішності в досягненні результату.

2. Оновлення критеріїв відбору змісту освіти за рахунок теоретизації навчального матеріалу та його практичної значущості.

Процес модернізації вищої освіти відповідно до вимог європейської інтеграції вимагає перегляду ряду традиційно прийнятих характеристик щодо змісту освіти, звичних норм освітньої діяльності у вищій школі. В нашому дослідженні цей процес був пов'язаний, передусім, з підвищенням рівня теоретизації навчального матеріалу, з визначенням фундаментальних знань у змісті дисциплін педагогічного циклу, сепарування їх від надмірної інформаційної складової, яка стала виконувати роль ілюстративного супроводу пізнавального процесу, а також визначенням його практично-педагогічної значущості. У проведеному дослідженні оновлення критеріїв змісту дисциплін педагогічного циклу

відбувалося за такими показниками. По-перше, це висока теоретизація навчального матеріалу, оптимальними формами наукового знання були обрані педагогічні поняття, закони, закономірності, принципи, моделі, системи та ін. По-друге, важливим показником оновлення критеріїв змісту освіти був фактор практичної корисності педагогічного знання, продуктивність якого забезпечувалася за рахунок оволодіння алгоритмом розв'язання педагогічної задачі, правила вирішення проблемної ситуації та ін. Третій показник – це розвивальний характер конструювання знань, в основі якого був провідний принцип розвивального навчання – навчати продуктивно мислити, а не лише накопичувати знання та уміння репродукувати інформацію, а це вже принципово інший тип змісту та інші цілі педагогічної освіти. У зв'язку з цим ми намагалися вводити студентів у суть дисциплін педагогічного циклу, навчати їх методів здобування знань із кожної дисципліни, а конкретні знання вони повинні були опанувати самі.

3. Принцип інтеграції змісту навчальних дисциплін. Проблема розвитку творчого мислення в нашому дослідженні безпосередньо пов'язувалася з впровадженням інтеграції, яка докорінно змінювала зміст та структуру змісту педагогічних дисциплін, інтелектуально-концептуальні можливості окремих дисциплін педагогічного циклу. Інтеграція в нашому дослідженні передбачала різні форми реалізації: від розвинених зв'язків між знаннями різних педагогічних дисциплін та узгодженого їх викладання до глибокої взаємодії знань. Студентам пропонувалися не лише предметні знання та знання про методи наукових досліджень, а й реальне розташування та взаємозв'язки між певними галузями педагогічних знань (не лише на сьогодні, а й в історії педагогіки, а також тенденції розвитку як самих наук, так і взаємозв'язків між ними). Інтеграція виступила як генералізація та універсалізація педагогічного знання.

4. Недиспаратність змісту навчального матеріалу, яка розумілася в нашому дослідженні як відсутність нейтральності навчального змісту дисциплін педагогічного циклу стосовно процесу професійного становлення особистості майбутнього вчителя, що є важливим положенням педагогіки розвитку. У відповідності до цього принципу навчальний зміст було побудовано таким чином, щоб за логікою його сприйняття він виступав спонукальним засобом загального професійно-педагогічного становлення студента, тобто між навчальним змістом і студентом повинні були виникнути певні взаємовідносини. Прикладом може бути створення особистісної форми змісту в освітньому продукті студента під час виконання самостійної роботи або спілкування викладача і студента на особистісному рівні, коли викладач сприймають у ролі педагога-особистості. В якості різновиду особистісної форми змісту в історії педагогіки ми використовували прийом, за яким зміст теми подавався як історія розвитку інтелектуальних і особистісних надбань видатних педагогів минулого, тоді змістову структуру навчальної дисципліни становили способи продуктивного мислення, творчі педагогічні здібності, особистісні моральні цінності, почуття творців педагогічної теорії і практики, які розкривалися в їх діяльності та творчих продуктах, а саме в педагогічних працях. Емоційні переживання, викликані таким змістом, сприяли розвитку творчого мислення та мотивації його самовиявлення, створенню студентами власного творчого продукту.

Подані принципи побудови креативно спрямованого змісту мають універсальний характер і можуть бути використані до будь-якої дисципліни педагогічного циклу. На основі цих принципів була побудована дидактична модель креативно спрямованого змісту педагогічних дисциплін. Технологічна модель включає: розроблену автором модульно-варіантну технологію розвитку творчого мислення майбутнього вчителя в умовах університетської освіти та визначені психолого-педагогічні умови розвитку творчого мислення. Основні принципи авторської модульно-варіантної технології: принцип суб'єктності учасників навчального процесу; диференціація за вільним вибором варіантів навчання, форм контролю і диференціація в часі (у межах вивчення курсу); варіативність змісту педагогічних дисциплін; модульна побудова процесу навчання на основі визначених дидактичних правил; принцип спільно-продуктивної діяльності учасників навчального процесу.

Висновки. Проведене дослідження не охопило всіх аспектів проблеми розвитку творчого мислення. Перспективними для подальшого дослідження залишаються питання формування творчого мислення студентів в умовах кредитно-трансферної системи організації навчання, системи післядипломної освіти, розвиток творчого мислення вчителя в процесі професійної діяльності.

Література

1. Кремень В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспектива) / В.Г. Кремень. – К.: Грамота, 2003. – 216 с.
2. Панов В.И. Психодидактические образовательные системы: теория и практика / В.И. Панов. – СПб.: Питер, 2007. – 352 с.